

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی **رهیافت**

سال پانزدهم، شماره ۵۴، بهار ۱۴۰۰
صفحه ۳۲۳ تا ۳۴۴

واکاوی هویت در برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی از منظر امنیت

اجتماعی

زهره بال / دانشجوی دکتری رشته سیاستگذاری عمومی، دانشکده علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Zohrehbal@gmail.com
حمید پیشگاه هادیان / استادیار، دانشکده علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. نویسنده مسئول h.pishguahadian@gmail.com

چکیده

هویت یکی از پیچیده ترین مفاهیم عصر حاضر است، پدیده ای چندوجهی که از مناظر مختلف و در کنار مفاهیم دیگری همچون امنیت رویکردهای متفاوتی را ایجاد می کند. هویت اجتماعی در جامعه ایرانی دارای عناصر مختلفی است که شناسایی هر کدام از آنها به همراه تاثیری که در درک امنیت اجتماعی می گذارد، این می تواند به سیاستگذاران برای شناخت بهتر جامعه و تدوین قوانین مرتبط با هویت کمک کند. این مقاله درصدد است با واکاوی شاخص های هویتی و راهکارهای امنیت اجتماعی مبتنی بر هویت به مقایسه تطبیقی آن در شش برنامه توسعه پس از انقلاب اسلامی بپردازد. نتایج این پژوهش نشان می دهد هر کدام از برنامه های توسعه با رویکرد متفاوتی، به طور مستقیم و یا غیر مستقیم در جهت سیاستگذاری مولفه های هویتی گام برداشته اند، اما شاهد کمترین میزان توازن در شاخص ها و رویکردهای هویتی در امنیت اجتماعی هستیم و مولفه هویت ملی و شاخص جمعیت بیشترین توجه را در میان برنامه ها به خود اختصاص داده اند.

کلیدواژه: هویت، برنامه توسعه، انقلاب اسلامی، امنیت اجتماعی، سیاستگذاری

تاریخ تأیید ۱۳۹۹/۸/۲۷

تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۰۵/۰۲

مقدمه

واکاوی به معنی دوباره گشتن، جستجو کردن و یادآوری است و از همین رو در این مقاله به جستجوی دوباره مفهوم هویت و ارتباط آن با امنیت اجتماعی در برنامه‌های توسعه کشوری پرداخته‌ایم. تأمین امنیت یک کشور مستلزم وجود امنیت اجتماعی است و راه استقرار امنیت اجتماعی حفظ ارزشها، هنجارها، خودباوری و در نهایت حفظ هویت ملی است. از منظر نظریه‌های امنیتی، تحقق و تداوم شرایط مطلوب امنیت پایدار کشورها با متغیرهای فرهنگی اجتماعی آن جوامع ارتباط دارد و از میان این متغیرها، مقوله هویت جایگاه ویژه‌ای دارد. هویت موجد و زمینه‌ساز اساسی شکل‌گیری همبستگی ملی و از منابع مهم قدرت و اقتدار ملی است. برخورداری یک اجتماع ملی از هویت قومی و مستحکم و شهروندانی متعهد به ارزش‌های فرهنگی اجتماعی در کاهش تهدیدهای امنیتی مؤثر است و از سوی دیگر هویت قوی تأمین منافع ملی را از طریق افزایش توان و قدرت نرم در یک دولت ممکن می‌سازد.

مولفه‌های هویتی ایرانیان از منابع مختلفی تأثیر پذیرفته است و هر یک از سیاست‌های کشوری نیز عناصر و مفاهیم انتزاعی کلی و عمومی را مدنظر قرار می‌دهند از همین رو می‌توان مولفه‌های هویتی ایرانیان را در چند بخش هویت‌های ملی، فرهنگی، مذهبی، قومی، جنسیتی دسته‌بندی کرد. این بخش‌ها با زیرنظام‌هایی از جمله زبان، دین و مذهب، جغرافیای فرهنگی و تاریخ، نظام اجتماعی، سیاسی و اقتصادی قابل بررسی هستند. از زمان پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران تاکنون شش برنامه توسعه تهیه و تدوین شده‌اند که هر کدام از آنها شامل قوانینی هستند که به طور مستقیم و غیرمستقیم مولفه‌های هویتی را مدنظر قرار داده‌اند. قانون اساسی، سند چشم‌انداز و برنامه‌های توسعه کشوری در واقع اسنادی تعیین‌کننده هستند که حدود تعریف یک مولفه قابل اجرا در آنها از منظر سیاستگذاری اهمیت دارند. از همین رو در این مقاله به این موضوع پرداخته است که مولفه‌های هویت از منظر امنیت اجتماعی چه جایگاهی در برنامه‌های توسعه کشور دارند؟ به عبارت دیگر موضوع امنیت اجتماعی در مقوله هویت چگونه در برنامه‌های توسعه تحقق یافته است؟ هویت ایرانیان به چه ترتیبی می‌تواند در شکل‌دهی به فرایندهای امنیت اجتماعی مؤثر باشد؟

هدف از طرح این سؤال واکاوی جایگاه هویت و ارتباط آن با امنیت اجتماعی در برنامه‌های توسعه کشوری است. به عبارت دیگر مقوله هویت از جمله هویت ملی، فرهنگی، مذهبی، قومی، جنسیتی در برنامه‌های توسعه کشور از منظر امنیت اجتماعی به روش تحلیل محتوای کیفی مورد واکاوی قرار گرفته‌اند و فرضیه این تحقیق این است که سیاستگذاران می‌توانند

با توجه به مؤلفه های هویتی در برنامه های توسعه از هویت ایرانی اسلامی در چشم انداز آینده و وضعیت پایدار امنیت اجتماعی استفاده کنند.

۱. پیشینه تحقیق

رجبلو، کمالی، رازکردانی (۱۳۹۵) در پژوهش «بررسی رابطه هویت ملی و احساس امنیت اجتماعی در میان شهروندان بالاتر از ۱۸ سال شهر تهران» به این نتیجه رسیده اند که رابطه معناداری میان هویت ملی و احساس امنیت اجتماعی وجود دارد و می شود با تقویت «ما»ی جمعی و اتخاذ راهکارهایی در جهت تحکیم هویت ملی در میان شهروندان تهرانی، احساس امنیت اجتماعی آنان را افزایش داد. حیدری و قربی (۱۳۹۵) در پژوهش «مؤلفه های قدرت نرم ایران در سند مؤلفه های هویت ملی ایرانیان» بر این نکته تاکید کرده اند که ارزش های ملی از جمله هویت ملی، زبان فارسی، پیشینه تمدنی، علم، مفاخر ملی و میراث فرهنگی و ارزش های دینی از جمله منابع قدرت نرم ایران هستند که با ایجاد جذابیت، همبستگی و پیوند اجتماعی به آرمان های جامعه ایرانی، اشاعه الگو و شاخص و استحکام ساختار قدرت، قدرت نرم ایران را ارتقاء می دهند. داودی و ملکی (۱۳۹۲) در پژوهش «بحران هویت و تأثیر آن بر امنیت فرهنگی و اجتماعی در ایران» با بررسی مؤلفه های امنیت فرهنگی و اجتماعی به این نتیجه رسیده اند که امنیت فرهنگی و اجتماعی با بروز بحران هویت به چالش کشیده می شود و نتایج حاصله از تحقیق، بیانگر این است که عواملی از قبیل عدم مواجهه صحیح فرهنگ ایران با غرب، گسترش رسانه ها و ابزارهای ارتباطی نوین، مدگرایی، نظام ناکارآمد آموزشی و گسست فرهنگی، در بروز بحران هویت در جامعه ایران مؤثر بوده و امنیت ملی را با تهدید مواجه می کند. ره پیک و هندیانی (۱۳۹۱) در پژوهش «بررسی تحلیل عوامل سیاسی مؤثر بر امنیت اجتماعی - هویتی در جمهوری اسلامی ایران و ارائه راهبردهای مناسب» به این موضوع می پردازند که امنیت اجتماعی به معنی امنیت گروه های قومی و مذهبی جایگاه مهمی در امنیت ملی کشور دارد. این پژوهش با بررسی نظرات خبرگان حوزه امنیت اجتماعی در دو استان آذربایجان غربی و کردستان به این نکته دست یافته است که راهبردهای غیرامنیتی دیدن فضای مطالبات گروه های زبانی - مذهبی، کاهش فاصله سیاست اعلامی و اقدام اجرایی، ظرفیت سازی فعالیت های سیاسی در قانون اساسی، تعیین قلمرو فعالیت های سیاسی گروه های زبانی - مذهبی می تواند به تحقق امنیت اجتماعی این حوزه بیانجامد. پیشینه پژوهش های صورت گرفته در زمینه هویت نشان می دهد که این موضوع به عنوان یک مؤلفه مستقل در قوانین برنامه توسعه کشور مورد توجه قرار نگرفته است به ویژه آنکه از منظر امنیت اجتماعی

نیز در کمتر تحقیقی می‌توان نمونه‌ای از آن یافت. عمده پژوهش‌های صورت گرفته به ارزیابی امنیت ملی پرداخته‌اند و در هیچ‌یک از تحقیقات شاخص‌های هویت و ارتباط آن با امنیت اجتماعی به صورت مشخص مورد توجه قرار نگرفته؛ از همین رو این تحقیق با یک نوآوری هویت و زیرشاخه‌های آن را از نظر امنیت اجتماعی در برنامه‌های توسعه مورد واکاوی قرار داده است.

۲- مبانی نظری

۲-۱- هویت:

واژه «هویت» (Identity) در لغت به معنای هستی، وجود، ماهیت و سرشت است. ریشه لغوی آن از واژه «هو» گرفته شده که اشاره به غایت، نهایت و کمال مطلق دارد و موجب شناسایی و تمایز خود از دیگری می‌شود (معین، ۱۳۶۳). هویت یا الهویه کلمه‌ای عربی است این کلمه از هو به معنی او که ضمیر غایب مفرد مذکر است می‌آیند (زاهد، ۱۳۸۴: ۱۳۰). هویت، فرآیند پاسخگویی آگاهانه هر فرد به سؤالات در مورد خودش است، از گذشته که او چه کسی است، کجا بود، چه هست و به چه قبیله، نژاد یا ملت تعلق دارد، منشاء ابتدایی و اصلی‌اش کجاست و در تمدن جهان چه نقشی داشته است (باوند، ۱۳۷۷: ۲۰) جامعه‌شناسان هویت را معناداری جامعه دانسته‌اند، یعنی جامعه معنایی برای خودش قائل باشد و برخی معتقدند هویت، داشتن احساس تمایز و استقلال است (شمشیری، ۱۳۸۷: ۲۰). هویت سطوح مختلفی دارد که از هویت فردی تا بالاترین یعنی ملت و حتی جامعه جهانی را شامل می‌شود. آنچه به ویژگی‌های شخصیتی یک فرد انسانی بازمی‌گردد، با عنوان هویت فردی و آنچه به ویژگی‌هایی اجتماعی یک فرد انسانی بازمی‌گردد، با عنوان هویت جمعی بازشناسی می‌شود. بر خلاف هویت فردی، هویت‌های جمعی «غیرشخصی» بوده و از طریق اجتماع بر ساخته می‌شوند (منصورنژاد، ۱۳۸۳: ۳۶۲) هویت اساساً مقوله‌ای اجتماعی است، چراکه افراد هویت خود را در روند اجتماعی شدن و یا در تماس با دیگران کسب می‌کنند. در تعریف هویت می‌توان گفت: هویت معانی ذهنی شامل ارزش‌ها، اعتقادات، هنجارها، نمادها، طرز تلقی‌ها و آگاهی‌های مختص به یک «خود» فردی یا اجتماعی و احساس تعلق و تعهد نسبت به آن خود است (ابوالحسنی، ۱۳۸۷: ۲). به گفته جان راجمن (John Rajchman) هویت واقعیت مجازی زندگی هر انسانی و جامعه‌ای به شمار می‌آید. بر این اساس هر جامعه‌ای «من» مجازی دارد که با اینکه بسیار از آن سخن گفته می‌شود اما واقعیت عینی ندارد و صرفاً در ذهن جمعی جامعه حضور دارد. این تصویر ذهنی از ارزش بالایی برخوردار است و صیانت از آن موضوع

محوری امنیت به شمار می آید و تغییر و تحول در آن در اصلاح گفتمان امنیت تاثیرات قابل توجهی دارد (مک سوئینی، ۱۳۹۰: ۲۶). هویت ملی بالاترین سطح هویت جمعی است که رابطه انسان با کشورش را نشان می دهد. هویت ملی فرایند پاسخگویی آگاهانه یک ملت به پرسش های اینکه چه کسی است، خاستگاه اصلی اش کجاست، چه فرهنگ و تمدنی دارد و امروز چه جایگاه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در نظام جهانی دارد بازمی گردد. هویت ملی به معنای احساس وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماع ملی و در میان مرزهای تعریف شده سیاسی است (یوسفی، ۱۳۸۰: ۱۷) بر اساس این تعریف، میزان تعلق و وفاداری افراد درون یک اجتماع ملی به هر یک از عناصر و نمادهای ملی؛ سرزمین، دین و آیین، آداب و مناسک، تاریخ، زبان و ادبیات و مردم و دولت، شدت احساس هویت ملی افراد آن اجتماع ملی را مشخص می سازد (یوسفی، ۱۳۸۰: ۱۸). برخی اندیشمندان هویت ملی را به معنای عبور از هویت های سنتی همچون مذهب، قوم، قبیله به هویت های فراگیرتر می دانند (رجایی، ۱۳۸۲: ۱۲). هویت ملی باید چنان فراگیر باشد که تعارضی بین هویت اولیه (فردی قومی) و هویت فراگیر (ملی) ایجاد نکند و بر پایه اصول و بنیادهای مشترک دیرپای مردم یک سرزمین که بر گرد آن وحدت پیدا می کنند، باشد (احمدی، ۱۳۸۴: ۱۳). مانوئل کاستلز معتقد است هویت سرچشمه معنا و تجربه برای مردم است (کاستلز، ۱۳۸۹: ۲۲). صرف نظر از فراز و فرودهای تاریخی، هویت ملی ایرانی دارای ارکان متعددی است که از آن جمله می توان به عضویت در اجتماع ملی به عنوان کشور ایران است، تداوم تاریخی و حافظه مشترک به عنوان عنصر اصلی اشتراکات، تعاملات و مناسبات تاریخی، ارزشی، فرهنگی و سیاسی، عوامل طبیعی، جغرافیایی و سرزمینی اشاره کرد. ضمن آنکه پس از انقلاب اسلامی هویت ملی ایرانیان تا حدودی تحت الشعاع برجسته شدن هویت دینی و اسلامی مردم ایران قرار گرفت و از آن زمان هویت ملی نقش مهمی در سیاست ها و برنامه ریزی های کلان فرهنگی- سیاسی کشور از جمله قانون اساسی و اسناد برنامه های توسعه پنجساله کشور داشته است (حاجیان، ۱۳۸۸: ۱۱-۲۲). پژوهشگران برای هویت ایرانی عناصر مختلفی قائل شده اند که آنها را می توان در چهار محور ۱- میراث فرهنگی (آیین ها، زبان ملی و دین) ۲- سرزمین (ایران زمین) ۳- میراث سیاسی ۴- تاریخ ملی خلاصه کرد (احمدی، ۱۳۸۸: ۳۰۸). به این ترتیب منظور از هویت در این نوشتار به معنی مجموعه هویت ملی، هویت فرهنگی، هویت مذهبی، هویت قومی و هویت جنسیتی است.

۲-۲- امنیت اجتماعی:

امنیت اجتماعی در سطح جوامع ناشی از استمرار وجود ارزش‌های فرهنگی چون فرایند اجتماعی شدن، نظم، وفاق و همکاری اجتماعی است که به حفظ حریم اجتماعی، رفع خطرات، استفاده بهینه از فرصت‌ها و ارتقای سطح زندگی اجتماعی می‌پردازد و تامین آن مستلزم یک عمل آگاهانه، جمعی و مشارکت همگانی در تعامل با نیروهای تامین‌کننده نظم و امنیت اجتماعی است (شریفی، ۱۳۹۵: ۱۶۵). هیچ عنصری برای پیشرفت، توسعه و تکامل یک جامعه، مهم‌تر از عنصر امنیت و تأمین آرامش در جامعه نبوده و توسعه اجتماعی بدون امنیت امکانپذیر نخواهد بود (کلاهیجان، ۱۳۸۸: ۶۶-۶۵). امنیت به معنای اولیه صیانت نفس از خطرات احتمالی که جان آدمی را تهدید می‌کند (اشتراوس، ۱۳۷۳: ۶۲)، نیازی بنیادین و پایدار است که برآورده شدن سایر نیازهای جمعی نیز به وجود آن بستگی دارد و فقدان و یا اختلال در آن، پیامدها و بازتاب‌های نگران‌کننده و خطرناکی به دنبال دارد (ترابی و گودرزی، ۱۳۸۳: ۳۲). امنیت دارای چهار بُعد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی است و امنیت اجتماعی از مؤلفه‌های مهم نظم و انسجام اجتماعی و همچنین توسعه و پیشرفت جوامع است، همچنان که ناامنی اجتماعی هم، مشخصه بی‌نظمی اجتماعی و عامل رکود و عدم ترقی جوامع انسانی است (قدرتی و همکاران، ۱۳۸۸: ۸). از نظر باری بوزان (۱۹۸۸) امنیت اجتماعی عبارت است از توانایی گروه‌های مختلف اجتماعی در حفظ هستی و هویت خود، مک سوئینی در تعریف امنیت اجتماعی بر چگونگی تولید و بازتولید جامعه از منافع و هویت خویش تأکید دارد (مک سوئینی، ۱۳۹۰: ۳). به این ترتیب امنیت اجتماعی ناظر به بخشی یا برداشتی از امنیت است که به مسائل درونی جامعه، وضعیت و صورتبندی ساختاری آن ارتباط پیدا می‌کند (میرسندسی، ۱۳۹۱: ۹۱). مقوله امنیت اجتماعی در ایران با ارزش‌های جمعی ارتباطی نزدیک دارد و از سوی دیگر هویت ملی در ایران نیز از ارزش‌های دینی، ملی و نوین تشکیل شده است. چگونگی ارتباط بین امنیت و هویت در رویکرد مطالعات نوین امنیت متأثر از مکتب کینهاگ است که در این دیدگاه بر رابطه دو سویه میان امنیت و جامعه و تأثیرپذیری و تأثیرگذاری متقابل و گسترده آنان بر یکدیگر تأکید داشته و بر این نکته توجه دارد که امنیت در بطن جامعه قابل فهم است، لذا بر وجود و فقدان امنیت از بطن ارزش‌های جامعه تأکید صریح دارد. (عبداللہ خانی، ۱۳۹۲: ۲۵۹) امنیت در این دیدگاه، دارای خصوصیات ویژه‌ای است که از آن جمله می‌توان به این نکات اشاره کرد که امنیت دارای ساخت ذهنی است، نظام فرهنگی عمده‌ترین توانایی را در تأمین امنیت در اختیار دارد. بیشترین تهدیدات امنیتی در بعد ارزش‌ها، نمادها، دانش و نظم هنجاری و در حفظ الگوهای رفتاری و انگیزش‌ها است و پایه اصلی امنیت

اجتماعی هویت سازی و جهت گیری ارزشی است (امانت، ۱۳۸۶: ۲۵۸). مولار خاطر نشان می سازد امنیت اجتماعی زمانی مطرح می شود که جامعه تهدیدی در باب مؤلفه های هویتی خود احساس کند و وبر نیز می گوید موضوع اصلی امنیت اجتماعی، هویت است و امنیت اجتماعی زمانی مطرح می شود که جامعه تهدیداتی نسبت به هویتش احساس کند. (ربیعی، ۱۳۸۴: ۲۹۴-۲۹۳). در عین حال امنیت اجتماعی یکی از حوزه هایی است که کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران در سطوح راهبردی، تصمیم ها، اقدامها و فعالیت های مدیریتی را برای دستیابی به اهداف ملی و تحقق رسالت های سازمانی، به انجام می رسانند (افتخاری، ۱۳۸۴: ۲۶). به این ترتیب امنیت اجتماعی نه امنیت ملی و نه امنیت فردی بلکه معطوف به حیات جمعی و هویت و ساختار اجتماعی است. بنابراین آنچه موجب بهبود یا تضعیف حیات جامعه است، متفاوت از چیزهایی است که موجب بهبود یا تضعیف حیات فرد یا دولت می شوند (نصراله زاده و صائبی، ۱۳۹۷: ۵۲). رسیدن به امنیت اجتماعی پایدار به عنوان یکی از دستورکارهای اصلی دولت مورد توجه بوده است و این دستگاه سیاستگذاری و برنامه ریزی است که می تواند برای تحقق امنیت اجتماعی در بخش های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی نقش ایفا کند. در واقع مولفه هایی که در ارتقاء کیفیت زندگی افراد موثر است و نیز وصول جامعه به اهداف و ارزش های تعیین شده، در این سطح مورد توجه قرار می گیرد (نصری، ۱۳۹۰: ۲).

۲-۳- مولفه های هویت در امنیت اجتماعی:

به زعم کن بوث (Booth) مسئله هویت یعنی آنچه ما را معتقد می سازد که خودمان هستیم و از دیگران متفاوتیم، جزء لاینفک از امنیت است. بنابراین هویت و امنیت رابطه بی چون چرایی باهم دارند. امنیت وجودی به «خود» و توان اجتماعی آن و اطمینان آن به قابلیت کنشگر در تنظیم روابط اش با دیگران مربوط می شود. امنیت وجودی، امنیت رابطه اجتماعی و این احساس است که به صورت ایمن کنترل شناختی بر زمینه تعاملات داریم. در این سطح از امنیت بودن (security of being) مسئله صرفا این نیست که ما خودمانیم و آنها متفاوتند. «امنیت بودن» اطمینانی سابق بر آن است، اطمینان به تفاوت بین خود و دیگری. بنابراین مسئله بنیادین امنیت موجود در همه کنش های اجتماعی مسئله هویت جمعی است. در اصل پیوندهای مشترک و شناخت مشترک با افراد دیگر دخیل در تعامل به معنی هویت است (مک سوینی، ۱۳۹۰: ۲۴۷). بر این اساس تهدید امنیت اجتماعی ارتباط نزدیکی با تهدیدات نسبت به هویت و ارزشهای مورد احترام جامعه دارد به عبارتی شاخص های امنیت اجتماعی چیزی از عناصر

هویتی جامعه جدا نیستند، به ویژه در جوامعی که دارای ارزش‌هایی است که توافق جمعی بر سر حفظ و حراست از آنها از اهمیت بالایی برخوردار است، می‌تواند نمود خاصی داشته باشد. به عنوان نمونه جوامعی مانند ایران که ارزشهای دینی یا ملی باعث قوام و انسجام اجتماعی می‌شود. شاخص‌های امنیت اجتماعی در قالب عناصر هویتی که کلیت یکپارچه جامعه را فراهم می‌نمایند، مطرح می‌گردد. به عبارت دیگر، چون امنیت اجتماعی بر حفظ هویت جامعه تأکید دارد، شاخص‌های امنیت اجتماعی نیز نمی‌توانند چیزی جدا از عناصری باشند که هویت جامعه را تشکیل می‌دهند (نصراله زاده و صائبی، ۱۳۹۷: ۵۳) و هویت تنها هویت گروه‌های اجتماعی نیست بلکه می‌توان آن را به مقوله‌های متعددی نظیر هویت فردی، قومی، ملی و جهانی دسته‌بندی کرد (قیصری، ۱۳۹۲: ۷۸).

۲-۴- عناصر مختلف هویتی در ایران:

هویت ابعادی همچون هویت ملی، هویت دینی، هویت قومی، هویت فردی و هویت فرهنگی را شامل می‌شود. متفکرین ایرانی هر کدام در این زمینه نظرات مختلفی ارائه کرده‌اند؛ از نظر «شاهرخ مسکوب» هویت ایرانی بر دو پایه زبان و تاریخ استوار است، «شهید مطهری» هویت ایرانی را شامل عناصر ایران و اسلام می‌داند و «حمید احمدی» سرزمین، تاریخ و سابقه دولت را سه عنصر اساسی هویت ملی در ایران می‌داند (قهرمانپور، ۱۳۸۵، ۵۱)، «شاپور رواسانی» هویت ایرانی را در سه رکن تاریخی (ایرانیت)، دینی (اسلامی) و اقتصادی (تعلقات طبقاتی) دسته‌بندی می‌کند (نصری، ۱۳۸۸: ۱۴). به این ترتیب می‌توان عناصر تشکیل‌دهنده هویتی ایران را در مجموعه‌هایی همچون «سرزمین»، «زبان»، «آیین‌ها، رسوم ملی و هنر» و در مجموعه‌ای از اخلاقیات و فرهنگ و عنصر «ایرانیت» شناسایی کرد. ضمن آنکه عنصر دین از این منظر که نظامی متشکل از اعتقادات روحی و احکام و عبادات و ارزش‌های اخلاقی است که فرد را در چارچوب روابط گروهی به خالق متعال یا نیروهای مافوق پیوند می‌دهد (الطائی، ۱۳۷۸: ۷۵) یکی از منابع شکل‌دهنده رفتارها و باورهای ایرانیان است. به این ترتیب اغلب محققان بر این نکته اتفاق نظر دارند که چهار رکن مهم و عمده هویت ملی در ایران از گذشته‌های دور عبارتند از: جغرافیا و سرزمین؛ زبان فارسی؛ تاریخ گذشته کشور و دین اسلام است و درون‌مایه اصلی این هویت از نظر تامپسون مفهوم اساسی در هویت ملی (ایرانی) «احساس تعلق» به یک «ملت» است. زبان و ادبیات به عنوان بخشی از متن روابط اجتماعی که در تولید و بازتولید فرهنگ و هویت ویژه هر جامعه نقش مهمی دارد، نظام معنایی یک جامعه است و ابزاری مهم برای حفظ و شکل‌گیری و انتقال هویت به شمار می‌آید. از همین رو

حفظ آن در زمره شاخص های امنیت اجتماعی قرار دارد چرا که به میزان حفظ زبان و تبعات آن، حفظ هویت جامعه امکانپذیر شده و امنیت اجتماعی تحقق می یابد و تعلق در رواج زبان و ادبیات مکتوب، فرآیند هویت یابی افراد جامعه را آسیب پذیر کرده و آنها را در معرض تهدیدات جدی قرار می دهد (نویدینیا، ۱۳۸۲: ۷). مردم همواره می خواهند بخشی از ملت خودشان باشند و بدان وسیله شناسایی شوند. هویت ملی نوعی احساس تعلق به ملتی خاص است (گل محمدی، ۱۳۸۱: ۶۳). همچنین آیین های پیوندگر، بسیاری از آداب و رسوم و از سوی دیگر فرهنگ و تمدن ایرانی که از آموزه های دین اسلام تأثیر عمیقی پذیرفته و در نهایت وجود آیین ها و مراسم مربوط به محرم، اعیاد قربان و فطر میان همه اقوام و مذاهب اسلامی در ایران زمینه ساز پیوند میان اجزای مختلف ملت ایران بوده است (شیخاوندی، ۱۳۷۸: ۱۱۴). خاطرات، رخدادها و حوادث، شخصیت ها فراز و نشیب های تاریخی در شکل دادن به هویت جامعه بسیار مؤثر است. آگاهی از حوادث و شخصیت های تاریخی و بازنگری آنان برای نسل حاضر از جمله شاخص های امنیت اجتماعی قلمداد می شود چرا که اعضای جامعه به میزان شناخت و معرفت از حیات اجتماعی گذشته بر هویت خویش آگاهی یافته و به راحتی تحت تأثیر انگاره های گوناگون که می تواند تهدیدی برای هویت آنان تلقی گردد، قرار نگیرند (نویدینیا، ۱۳۸۲: ۱۲). همچنین جامعه ایرانی جامعه ای متنوع است و گروه های قومی در مناطق مختلف جغرافیایی و فرهنگی از سنت های فرهنگی و احساسات هویتی خاص بر پایه مشترکات نژادی، زبانی، ادبیات برخوردارند و آنها را از جامعه بزرگتر متمایز می کند. هویت قومی نوعی وضعیت روانی برانگیختگی است که در جریان آن اعضای گروه قومی، احساس پیوستگی و تعلق خاطر جدی (خیالی یا واقعی) بین خود و با سایر گروه ها می کنند (پرتون، ۱۳۸۴: ۲۴) در واقع هویت قومی، بخش غیرتجاهمی ماهیت اقوام است و بخش تهاجمی آن را «ناسیونالیسم قومی» می نامند. (سینایی، ۱۳۸۰: ۱۸۲). هویت جنسیتی نیز به عنوان یکی از تاثیرگذارترین عوامل شخصیتی، در احساس ناامنی مطرح می شود حس امنیت در مورد زنان و مردان متفاوت است و عموماً زنان نسبت به مردان احساس ترس بیشتری می کنند و درجه حس ناامنی در زنان بالاتر است (ریترز، ۱۳۹۰: ۷۹). تا زمانی که زنان در محیط خارج از خانه احساس آرامش نداشته باشند، مسلماً احساس امنیت نیز نخواهند کرد و مطالعات نشان داده یکی از عمده ترین مسائل و مشکلات زنان کمبود امنیت است (نوروزی و فولادی سپهر، ۱۳۸۸: ۱۳۲). مقوله «زن» در حوزه های گفتمانی معانی و هویت های متفاوتی پیدا می کنند، با توجه به اینکه زنان نیمی از وزن جمعیتی جامعه را به خود اختصاص داده اند، بنابراین پرداختن

به مسائل زنان به منزله سرمایه‌های اجتماعی و انسانی از ضروری‌ترین نیازهای جامعه امروز ما است. هویت اسلامی نیز را باید در نسبت افراد با فرهنگ، باورها و سازمانهای دینی و مذهبی معاصر و اجتماعات ایمانی در نظر گرفت، زیرا تمام آن هویت دینی را می‌سازند. هویت اسلامی در جامعه ایرانی به معنای تعلق و تعهد فرد ایرانی به باورها و ارزشهای دینی، انجام رفتارها و مناسک فردی و جمعی دیندارانه، داشتن تجربه و حس دینی و برخورداری از هویت دینی است (حاجیانی، ۱۳۹۱: ۱۴۲).

۲-۵- چارچوب نظری پژوهش

در این مقاله تلاش شده مولفه‌های هویتی از برنامه‌های توسعه پنجساله اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی که پس از انقلاب اسلامی تدوین شده‌اند بر اساس مؤلفه‌ها و شاخص‌های حوزه امنیت اجتماعی احصاء و روابط بین آنها تبیین شود. به منظور بررسی نقش امنیت اجتماعی بر هویت ابتدا از نظریه کپنهاگ به عنوان مهمترین نظریه مرتبط میان هویت و امنیت اجتماعی درباره ضرورت تعامل و ارتباط میان هویت‌های گوناگون جهت شناخت نسبت به یکدیگر استفاده کردیم. در امنیت اجتماعی مدنظر مکتب کپنهاگ دولت مرجع اصلی امنیت نیست و تمرکز به موضوع هویت منتقل می‌شود که دال بر توانمندی یک جامعه برای ابقاء الگوهای سنتی خود نظیر زبان، فرهنگ، مذهب هویت ملی و ارزش‌ها است. ضمن آنکه با توجه به اینکه ایمن بودن یعنی شرایطی که دغدغه، نگرانی و هراس وجود نداشته باشد به شرایطی که ایمنی به اقتضای مقابله با ناامنی که همان مخاطرات، تهدیدات و آسیب‌ها فراهم می‌کند توجه می‌کنیم. در این زمینه خطرات و آسیب‌های هویتی تهدیداتی خواهند بود که بقای مولفه‌های هویتی از جمله هویت ملی، فرهنگی، قومی، مذهبی و جنسیتی از جمله زبان، تاریخ، دین و فرهنگ را هدف قرار می‌دهند. چهارچوب نظری تحقیق حاضر بر پایه مکتب کپنهاگ و چند دیدگاه هویتی است. در این تحقیق مولفه‌های هویتی در زیرمؤلفه‌هایی از جمله نمادهای فرهنگی ملی، ترویج روحیه دفاع ملی، مهاجرت و جمعیت، حفظ نهادها، باورها و ارزش‌های دینی و مذهبی و تقویت هویت مذهبی، تولید و نشر آثار و ارزش‌های فرهنگی، حفظ نهاد خانواده، ترویج فرهنگ و سالم سازی فضای عمومی، زبان و فرهنگ و مطالبات قومی، هویت جنسیتی و جایگاه زنان، حفظ میراث معنوی و فرهنگی، ترویج فرهنگ ملی و هویت جوانان، مقابله با تهاجم فرهنگی بررسی شده‌اند.

۳- روش پژوهش

نوع پژوهش کاربردی و روش آن تحلیل محتوای کیفی و نظریه داده بنیاد (گراندد تئوری) است. جامعه آماری مقاله از اسناد شامل ۶ برنامه توسعه پنجساله کشور تشکیل شده است. در روش تحلیل محتوای کیفی با احصاء مقولات محوری و تبیین تفاوت هویت، هویت ملی، هویت فرهنگی، هویت مذهبی، هویت قومی و هویت جنسیتی در حوزه امنیت اجتماعی انجام شد. همچنین برای تجزیه و تحلیل داده های نظریه داده بنیاد از نرم افزار «مکس کیودا» نسخه ۲۰۱۸ استفاده شد و از رهیافت نظام مند پیروی شده که بر استفاده از گام های تحلیل داده ها مشتمل بر کدگذاری باز، کدگذاری محوری، کدگذاری انتخابی و تدوین یک الگوی منطقی تأکید دارد. تحلیل محتوا از تکنیک های مربوط به روش اسنادی در پژوهش علوم اجتماعی است که به وسیله آن می توان متون، اسناد و مدارک و در واقع هر نوع سند ثبت و مطالب ضبط شده ای را خواه مربوط به گذشته و خواه مربوط به زمان حال، مورد ارزیابی و تحلیل قرار داد. در این روش پژوهشگر به آزمون دستاوردهای ارتباطات اجتماعی انسانها که از جنس اسناد و مدارک (نوشته و نانوشته) است، می پردازد. به بدین ترتیب، تحلیل محتوا هم روشی برای تحلیل داده ها و هم روش مشاهده اسناد است (قائدی و گلشنی، ۱۳۹۵: ۵۸). روش اسنادی به کلیه متدهایی گفته می شود که در آنها هدف پژوهش با مطالعه، تحلیل و بررسی اسناد و متون برآورده می شود و می کوشد به تحلیل و آنالیز محتوای داده های درون متن پردازد (جغتایی، ۱۳۹۵: ۷۱).

در این پژوهش جهت تعیین رویکرد و مؤلفه های امنیت اجتماعی هر برنامه، متن ۶ سند توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی سیاسی جمهوری اسلامی ایران که بعد از انقلاب اسلامی ایران نگاشته شده اند به عنوان جامعه آماری تحلیل محتوا شد. در تحقیق حاضر با توجه به اینکه هدف، فقط شمارش فراوانی و تقلیل متن به تعداد داده ها نیست، در بخشی که رویکردهای گوناگون امنیت اجتماعی از محتوای پنهان و ضمنی در متن مبانی نظری استنباط می شود از روش کیفی استفاده شده است. در روش کیفی تحلیل محتوا که گاهی استنباط نتایج بر اساس بودن یا نبودن ویژگی هایی که در پیام تعریف شده است، غالباً برای اجرای بهتر مسائل در علوم اجتماعی - کاربردی مورد توجه قرار گرفته است) و در بخشی که رویکرد و مؤلفه های امنیت اجتماعی از متن اسناد توسعه استخراج می شوند و تعداد آنها در هر برنامه و روند آنها در شش برنامه مقایسه می شود.

نمونه گیری به صورت هدفمند انجام شده است و به این دلیل که در متن اسناد توسعه ای کشور مواد برنامه از یکدیگر تفکیک شده اند اما هر ماده ممکن است از چند جمله تشکیل

شده باشد و از آنجا که متداولترین واحدی که برای تحلیل متون در تحلیل محتوای کیفی استفاده می‌شود، «مضمون» است واحد ثبت «مضمون» در نظر گرفته شده است. مضمون در واقع پر ارزش ترین واحدهایی هستند که در تجزیه و تحلیل محتوا باید مدنظر قرار گیرند و منظور از مضامین معنای خاصی است که از یک کلمه یا جمله یا پاراگراف مستفاد می‌شود. این مضمون‌ها فضای خاص و مشخصی را اشغال نمی‌کنند، چون یک جمله ممکن است چند مضمون داشته باشد و یا چند پاراگراف متن، ممکن است فقط یک مضمون داشته باشد (مومنی راد و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۰۵).

۴- یافته های تحقیق:

در کل ۶ برنامه توسعه کشور مقوله های مرتبط با هویت بررسی شدند. بررسی ۶ برنامه توسعه نشان می‌دهد که بیشترین مفهومی که در این برنامه‌ها با امنیت اجتماعی و شاخص های هویتی مورد نظر تحقیق مرتبط بوده اند به ترتیب «مهاجرت و جمعیت»، «سالم سازی فضای عمومی»، «تولید و نشر آثار فرهنگی و هنری» است. همچنین بیشترین توجه برنامه های توسعه به موضوع هویت ملی بوده و با وجود اینکه سایر موضوعات هم مورد توجه بوده اند و برنامه دوم بیشتر از سایر برنامه‌ها به مولفه های هویتی مرتبط با شاخص های امنیت اجتماعی پرداخته و مولفه هویت فرهنگی از سایر مولفه ها دارای مواد قانونی بیشتری است. یافته های تحقیق نشان می‌دهد در مولفه هویت ملی بیشترین توجه به مقوله مهاجرت و جمعیت در برنامه اول توسعه صورت گرفته و برنامه دوم توسعه بیشترین توجه را به مقوله های هویت زبانی، ترویج روحیه دفاع ملی، نمادهای فرهنگی ملی و مهاجرت و جمعیت معطوف داشته است.

مولفه هویت ملی در این مقاله دارای شاخص هایی از جمله «ترویج روحیه دفاع ملی»، «مهاجرت و جمعیت»، «هویت زبانی» و «نمادهای فرهنگی ملی» بوده است. به این ترتیب هویت زبانی در طول ۶ برنامه در گزاره هایی همچون تقویت زبان و آموزش فارسی، ارتقاء نهاد سیاستگذاری، گسترش رسانه های فارسی زبان، جمع آوری زبان های محلی، حذف اسامی لاتین نمود پیدا کرده و نکته مورد توجه اینکه برنامه ششم به این حوزه ورود نکرده است. این بررسی نشان می‌دهد هویت زبانی در برنامه های توسعه از یک سیاست مشخص پیروی نکرده است و در حالی است که اهمیت زبان نوشتاری و خط در اصل ۱۵ قانون اساسی بازتاب یافته با وجود اینکه زبان بعد مهمی از هویت فرهنگی محسوب می‌شود، زبان مادری یا بومی، اولین ابزار دسترسی به جهان است و خط نیز از عوامل مهمی در تکوین و تحول هویت است (آشنا و روحانی، ۱۳۸۹: ۱۷۰) با این وجود برنامه های توسعه چندان به این مسئله توجه نشان نداده‌اند.

جدول مولفه ها و زیر مولفه های هویتی در امنیت اجتماعی

مؤلفه	زیر مؤلفه
هویت ملی	ترویج روحیه دفاع ملی
	مهاجرت و جمعیت
	هویت زبانی
	نمادهای فرهنگی ملی
هویت فرهنگی	حفظ نهاد خانواده
	ارزش های فرهنگی
	تولید و نشر آثار فرهنگی و هنری
	سالم سازی فضای عمومی
هویت مذهبی	ارزش های دینی و مذهبی
	حفظ نهادهای مذهبی
هویت قومی	مطالبات قومی
	زبان و فرهنگ قومی
هویت جنسیتی	جایگاه اجتماعی زنان
	فرهنگ پوشش
فرهنگ اسلامی ایرانی	حفظ باورهای مذهبی
	ترویج فرهنگ عمومی
	حفظ میراث فرهنگی
تقویت هویت ملی	توجه به میراث معنوی
	مقابله با تهاجم فرهنگی
	حفظ امنیت مرزی
	تقویت هویت جوانان
	ترویج فرهنگ ملی
تقویت هویت مذهبی	ایجاد اماکن مذهبی
	اجرای ارزش های مذهبی

به منظور تحقق شاخص ترویج روحیه دفاع ملی برنامه های دوم، سوم و چهارم به این موضوع تنها با تاکید بر حمایت از ایثارگران توجه کرده اند. در برنامه سوم گزاره «تعمیق شناخت مؤلفه های قدرت ملی و ترویج روحیه دفاع از منافع ملی» مورد تاکید قرار گرفته و در برنامه چهارم نیز این موضوع به گزاره « حضور نیروهای مردمی در استقرار امنیت و دفاع» سوق یافته است. در شاخص نمادهای فرهنگی ملی نتایج تحقیق نشان می دهد که برنامه های توسعه به این موضوع بی توجه اند، به گونه ای که در برنامه دوم این مؤلفه به « اشاعه آرمان های امام خمینی و انقلاب اسلامی» و در برنامه چهارم به «طراحی آثار هنری متناسب با فرهنگ دینی و ملی و دفاع مقدس» محدود شده است. واکاوی مؤلفه جمعیت و مهاجرت در طول برنامه های توسعه نشان می دهد که این موضوع یکی از پر اهمیت ترین مؤلفه های هویتی برنامه های

توسعه است. بیشترین میزان توجه به این مولفه در برنامه اول بوده اما با یک تغییر نگرش کلی دوباره در برنامه ششم نیز به آن پرداخته شده است اما نکته مورد توجه این است که در برنامه اول تاکید اصلی بر کاهش و کنترل جمعیت و در برنامه ششم تاکید بر افزایش باروری و افزایش جمعیت است. نکته دیگر در این مولفه، تمرکز برنامه های دوم، سوم، چهارم و پنجم به موضوع مهاجرت شهری و روستایی است.

برنامه اول توسعه تمرکز خود را بر ارائه خدمات هویت ایرانی، توزیع جغرافیایی جمعیت، ریشه کنی بی سوادی، متعادل ساختن جمعیت، مهار و هدایت مهاجرت، تمرکززدایی، بازسازی مناطق آسیب دیده از جنگ، اجرای سیاست تحدید موالید کشور، آموزش زنان برای کنترل باروری قرار داد و این روند در برنامه دوم توسعه با موضوع تنظیم خانواده و پیشگیری از رشد جمعیت، انجام طرح نیروی کار، سیاستگذاری اتباع خارجی، در برنامه سوم با موضوع توسعه مشارکت همه جانبه ایرانیان، در برنامه چهارم با موضوع مرآوده با ایرانیان مقیم خارج، تشویق مهاجرت معکوس از شهر به روستا و در برنامه پنجم با موضوع ارتقای شرایط حاشیه نشینان و توزیع متناسب جمعیت و مهاجرت ادامه یافت. اما در برنامه ششم توسعه با چرخشی در سیاستگذاری، دولت مکلف شده سیاست های کلی جمعیت را تأمین و در کنار آن به ترویج مهاجرت معکوس اقدام کند. این در حالی است که تغییرات جمعیتی در اشکال مختلف اعم از تغییرات طبیعی یا غیرمترقبه، کند یا تند، کاهش یا افزایش یا تغییرات کیفی مانند دگرگونی نسلی، تهدیدهایی را برای امنیت اجتماعی ایجاد می کنند (گروه مطالعات امنیت، ۱۳۸۸: ۲۴۹) زیرا جمعیت عنصری مهم در مطالعات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، امنیتی و اقتصادی و در عین حال یکی از منابع قدرت محسوب می شود و تغییرات آن برای سیاستگذاران قابل اعتنا است. مهاجرت نیز یکی از عواملی است که بر ترکیب جمعیتی تأثیر می گذارد تا حدی که مهاجرت به شکل غیرمتعارف می توان چالش ها و تهدیدهایی متنوعی را تولید کند. (بوزان، ۱۳۷۸: ۱۳۵).

برنامه های توسعه در مولفه هویت فرهنگی با شاخص های حفظ نهاد خانواده، ارزش های فرهنگی، تولید و نشر آثار فرهنگی و هنری و سالم سازی فضای عمومی بررسی شده اند. تحلیل محتوایی برنامه ها نشان می دهد سالم سازی فضای عمومی بیشترین میزان توجه را به خود اختصاص داده است. این شاخص در گزاره های «ورزش همگانی»، پرکردن اوقات فراغت مردم و زنان، ریشه کنی اعتیاد و مبارزه با مفسد اجتماعی، اشاعه فرهنگ صرفه جویی، گسترش شبکه های تلویزیونی و مراکز فرهنگی برای جوانان، ارائه خدمات مشاوره، ایجاد فضاهای

پرورشی، اجباری کردن آموزش و سواد، بهبود کیفیت شرایط عمومی زندگی مردم، جلوگیری از درآمد کاذب و غیرقانونی، همکاری مردم در توسعه مراکز و محصولات فرهنگی بروز پیدا کرده اند.

در مولفه هویت مذهبی نیز تحلیل محتوایی براساس زیرمولفه های ارزش های دینی و مذهبی و حفظ نهادهای مذهبی صورت گرفت. برنامه های توسعه در این بخش بیشتر به حفظ نهادهای مذهبی توجه نشان داده اند و در کنار آن «رشد فضائل اخلاقی» را به عنوان توصیه به کار برده اند. از منظر برنامه های توسعه حفظ نهادهای مذهبی به گسترش مساجد، هیأت ها و تشکل های دینی منجر می شود و در مولفه ارزشهای دینی و مذهبی نیز گسترش ترجمه قرآن کریم، بکارگیری نیروهای امین، استفاده از اندیشه های دینی و سیاسی بزرگان، گسترش حوزه های علمیه، به کارگیری ابزار نوین تبلیغات دینی، بازنگری دروس دانشگاهی مبتنی بر ارزشهای دینی، گسترش کرسی های نظریه پردازی از جمله ابزار تحقق این ارزش ها هستند. این موضوع از آن جهت مورد اهمیت است که هویت اسلامی هویت غالب مذهبی در ایران است. هویت اسلامی نشان دهنده احساس تعلق و تعهد به دین و جامعه دینی است. مهمترین دستاورد هویت اسلامی، پاسخ دادن به پرسش های بنیادی، جهت بخشیدن به زندگی، وحدت اعتقادی و معنابخشیدن به جهان است (رفعت جاه و شکوری، ۱۳۷۸: ۱۰). هویت اسلامی در واقع بازنمایی این واقعیت است که هیچ فرد یا گروهی بر فرد یا گروه دیگری برتر ندارد جز کسانی که تقوای الهی داشته باشند. دین به عنوان نظام اعتقادی سازمان یافته همراه با مجموعه ای از آیین ها و اعمال تعریف شده است که تعیین کننده شیوه پاسخ دهی افراد به تجارب زندگی است (زولینگ و همکاران، ۲۰۰۶). دین و نمادهای مذهبی به ویژه در جوامع دینی یکی از مولفه هایی است که در درون افراد، احساس تعهد اخلاقی برای هواداری از انتظارات اجتماعی را به وجود می آورد. این موضوع ناظر به قدرت هنجارسازی نمادهای دینی مانند: انس با مسجد، شرکت در نماز جماعت و جمعه، برگزاری مراسم های ایام محرم، روزه داری در ماه رمضان و ... است. اگر نهاد خانواده در جریان اجتماعی کردن اعضا در بهره گیری از نمادهای مذهبی گرفتاری کارکردی و ضد کارکردی شود یکی از مهمترین مولفه های اقتدار خود را در هویت-بخشی و امنیت اجتماعی از دست خواهد داد.

در مولفه هویت قومی هم برنامه های توسعه به اشکال متعددی این مولفه ها را محقق کرده اند، از سویی هویت قومی مفهومی پیچیده و چند بعدی است و تاجفل (۱۹۸۱) معتقد است هویت قومی بخشی از تعریف و پنداشت از خود است که از آگاهی و دانش افراد درباره

عضویت شان در گروه یا گروه‌های اجتماعی ناشی می‌شود و با ملاحظات ارزشی و احساسی همراه است. «تعیین هویت خود» جنبه کلیدی هویت قومی است، مؤلفه‌هایی همچون احساس تعلق و تعهد، ارزشها و نگرش‌های مشترک یا گرایش نسبت به گروه قومی در هویت قومی موثر هستند. در واقع هویت قومی مرکب از گرایشها، احساسات و ادراکات از میزان و درجه وابستگی و احساس تعلق به گروه قومی و فرهنگ و سبک (فرهنگ ملی) مفهوم سازی می‌شود (کافی و حاجیانی، ۱۳۹۲: ۱۲۰). نکته مورد توجه در برنامه‌های توسعه کشوری این است که با وجود اینکه ایران از اقوام گوناگون تشکیل شده است اما برنامه‌های توسعه به عنوان اسناد میان مدت توسعه کشوری توجه زیادی به موضوع اهمیت اقوام و نیازهای منطقه‌ای ندارند. از برنامه سوم به بعد موضوع آمایش سرزمین به عنوان یکی از اصول مورد تاکید توسعه که قابلیت‌های هر منطقه را براساس شرایط آن منطقه ارزیابی می‌کند و برنامه ریزی را بر پایه آن استوار می‌سازد، به برنامه‌های توسعه اضافه شد اما در بخش آمایش سرزمین تاکید اصلی بر توان اقتصادی مناطق مختلف است و کمتر به موضوعات هویتی و تفاوت‌های قومی توجه شده است. هویت قومی مورد اشاره در این مقاله در دو شاخص مطالبات قومی و زبان و فرهنگ قومی مورد ارزیابی و واکاوی قرار گرفت. بررسی برنامه‌های توسعه نشان می‌دهد که در این برنامه‌ها موارد معدودی با هویت قومی مرتبط است، در برنامه اول «هزینه برای روستاهای محروم»، در برنامه دوم «بازسازی مناطق جنگ‌زده، تقسیم منابع استانی، توجه به مناطق محروم»، در برنامه سوم «اجرای طرح آمایش ملی»، در برنامه چهارم «آموزش در مناطق دوزبانه و تقویت ادبیات بومی، و در برنامه پنجم «تشویق جذب متخصص در مناطق محروم» نشانه‌های هویت قومی است.

هویت جنسیتی نیز با دو مؤلفه جایگاه اجتماعی زنان و فرهنگ پوشش مورد بررسی قرار گرفت. بوهن (۱۹۷۱) چهار مؤلفه انسانیت، جنسیت، فردیت و پایداری را در احساس فردی هویت مهم می‌داند (بوهن، ۱۹۷۱؛ به نقل از بیابانگرد، ۱۳۷۸) به بیانی دیگر، هویت فردی به رابطه میان فرد، خانواده، خویشاوندان و همچنین به جنسیت فرد بازمی‌گردد؛ زیرا هر فرد دارای یک هویت خانوادگی و یک هویت جنسیتی است. جنسیت به عنوان تاثیرگذارترین عامل شخصیتی، در احساس امنیت مطرح است. حس امنیت در زنان و مردان باهم تفاوت دارد و عموماً زنان نسبت به مردان احساس ترس بیشتری می‌کنند. مطالعات نشان می‌دهد که زنان از بعضی شرایط نظیر تنها ماندن در برخی فضاها یا تاریکی هوا می‌ترسند. ترس از وقوع جرم و قربانی شدن، رفتار و حالات را تغییر می‌دهد و همین موضوع فرصت‌های اجتماعی،

اقتصادی و فرهنگی آنها را می‌کاهد (عبداللهی و دیگران، ۱۳۹۰: ۸۹). بنابراین ضمن توجه به مقوله جنسیت، ارزش‌ها، نقش‌ها و ساختار خانواده به عنوان ابتدایی‌ترین واحد سازنده جامعه هم مورد توجه قرار گرفت. در توجه به مواد اختصاصی مسائل زنان و خانواده، شاهد نوعی به حاشیه رانی مسائل و مشکلات زنان هستیم و تنها برنامه چهارم بالاترین اولویت را به مسائل زنان قائل بوده است. این در حالی است که حضور و مشارکت اجتماعی زنان به عنوان شخصیت مستقل، مورد تاکید آرمان‌های بنیادین انقلاب اسلامی و لازمه تحولات اجتماعی جامعه ایران است (کرمی قهی، ۱۳۹۱: ۵۰). بررسی شاخص فرهنگ پوشش هم در این مولفه نشان می‌دهد از میان ۶ برنامه توسعه کشور تنها برنامه پنجم در دو بند به توسعه و اجرای فرهنگ عفاف و حجاب اشاره دارد و این در حالی است که مقوله حجاب هنوز الگوی مشخصی برای شاخص‌سازی ندارد و امکان رصد آن در تغییرات اجتماعی به راحتی فراهم نبوده و در واقع امکان شناسایی ابعاد معنایی و عمیق حجاب به مثابه سبک زندگی و سیاست زندگی وجود ندارد.

بر اساس روش تحلیل محتوای کیفی، کدگذاری محوری، فرآیند ربط دهی مقوله‌ها به زیرمقوله‌ها، و پیوند دادن مقوله‌ها در سطح ویژگی‌ها و ابعاد است در واقع کدگذاری محوری حول «محور» یک مقوله تحقق می‌یابد. در این مرحله، مقوله‌ها، ویژگی‌ها و ابعاد حاصل از کدگذاری باز، تدوین شده و سر جای خود قرار می‌گیرد تا دانش فزاینده‌ای در مورد روابط ایجاد گردد، ضمن اینکه شرایط، کنش یا برهمکنش‌ها و پیامدهای گوناگون مربوط به یک پدیده شناسایی می‌شوند و یک مقوله با زیرمقوله‌ها، از طریق گزاره‌هایی که چگونگی ربط آنها به همدیگر را مطرح می‌کنند، ربط پیدا می‌کنند و به جستجوی سرنخ‌هایی در داده‌ها می‌پردازیم که بر چگونگی ربط مقوله‌های اصلی بهم دلالت دارد. در این مقاله واکاوی مفهوم هویت ما را به محور اصلی «فرهنگ اسلامی ایرانی» مرتبط کرده و این مقوله محوری در سه زیرمقوله «حفظ باورهای مذهبی»، «ترویج فرهنگ عمومی» و «حفظ میراث فرهنگی» بررسی شد. در زیرمقوله «حفظ باورهای مذهبی» تنها برنامه چهارم به استفاده از ظرفیت حوزه‌های علمی برای پاسخگویی به مسائل مستحدثه در جمهوری اسلامی ایران و تشکیل شورای اقلیت‌های دینی توجه دارد. همچنین در زیرمقوله «ترویج فرهنگ عمومی» با وجود توجه برنامه ریزان توسعه به موضوع فرهنگ عمومی، شاهد عدم پابندی دولت‌ها به برنامه‌های فرهنگی مرتبط هستیم. در این بخش برنامه اول به «تزکیه، توزیع عادلانه ثروت، تقلیل شکاف درآمدی و اصلاح الگوی مصرف»، برنامه دوم به «الگوی مطلوب مصرف، مبارزه با اسراف،

ترویج فرهنگ کار، ساده‌زیستی»، برنامه سوم به «توسعه مشارکت مردمی، ایجاد تشکلهای غیردولتی» و برنامه چهارم به «ترویج فرهنگ کار و نظم اجتماعی» توجه دارد. برنامه پنجم در اقدامی جدید «ممنوعیت محصولات فرهنگی مروج فرهنگ برهنگی و ابتذال» را به تصویب می‌رساند و برنامه ششم به «ترویج ارزشهای ایرانی اسلامی» و «مطالعه و پژوهش» و «افزایش آگاهی در مقابل حوادث» توجه می‌کند. بررسی شاخص حفظ میراث فرهنگی در مقوله فرهنگ اسلامی ایرانی نشان می‌دهد که برنامه های دوم و پنجم به موضوع حفظ میراث فرهنگی از منظر امنیت اجتماعی بی‌اعتنا بوده‌اند. در مقابل برنامه اول به تقویت ایرانگردی و جهانگردی، معرفی میراث معنوی و فرهنگی، برنامه سوم به حفاظت از آثار تاریخی و فرهنگی، ایجاد یگان پاسداران میراث فرهنگی و برنامه چهارم به موضوع حفظ هویت تاریخی ایران و بهره‌گیری از عناصر هویت ایرانی، تعامل فرهنگها و میراث معنوی ملی، معرفی مفاخر فرهنگی و مستندسازی و تجهیز میراث فرهنگی پرداخته است. برنامه ششم به این موضوع با گزاره «شناسایی، مستندسازی، حفاظت و مرمت و معرفی میراث فرهنگی ملموس و ناملموس، ایجاد شهرهای جهانی صنایع دستی و احیای هنرهای سنتی در حال زوال» نگریده است. بررسی برنامه های توسعه در مولفه تقویت هویت ملی با شاخص های «توجه به میراث معنوی»، «مقابله با تهاجم فرهنگی»، «حفظ امنیت مرزی»، «تقویت هویت جوانان» و «ترویج فرهنگ ملی» نشان می‌دهد که شاخص مورد توجه مقابله با تهاجم فرهنگی است. شاخص مقابله با تهاجم فرهنگی در برنامه اول با موضوع تأسیس نظام هماهنگ امور فرهنگی و تبلیغی و پرهیز از ترویج روحیه رفاه‌طلبی، در برنامه دوم با موضوع فعالیت‌های فرهنگی و مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن و شیوه های تهاجم و مبارزه با آن، مبارزه با روحیه از خود بیگانگی به این شاخص پرداخته‌اند اما در برنامه سوم سعی شده که فعالیت های فرهنگی از طریق دستگاه‌ها گسترش پیدا کند. برنامه چهارم نیز سعی کرد با سالم سازی فضای عمومی در جهت مقابله با تهاجم فرهنگی فعالیت کند. اما برنامه پنجم با رویکردی متفاوت به تدوین قانون به مبارزه با جریانات و باندهای سازمان یافته مروج انحرافات اخلاقی، خرافه پرستی، ابتذال و پوچگرایی پرداخت. ترویج فرهنگ ملی در برنامه های اول تا چهارم مورد توجه است اما برنامه های پنجم و ششم به آن نپرداخته‌اند و موضوعاتی مانند مشارکت مردمی، تحقق عدالت اجتماعی، ارتقاء فرهنگ عمومی، حاکمیت قانون، نظم و همبستگی اجتماعی، ارزیابی سیاستهای اجرایی فرهنگی و ترویج وحدت و فرهنگ ایثار و شهادت مدنظر بوده است. در شاخص توجه به میراث معنوی نکته مورد توجه همپوشانی این موضوع با میراث فرهنگی است و سیاستگذاران در برنامه های

دوم و پنجم چندان به این شاخص نپرداخته اند و در چهار برنامه دیگر نیز هر کدام رویکرد خاص خود را همچون میراث فرهنگی به آن داشته اند. همانطور که پیش از این اشاره شد تقویت هویت مذهبی نیز از جمله مولفه های موثر در هویت است که می تواند به امنیت اجتماعی بیشتر بیانجامد. در این مولفه دو زیرمولفه ایجاد اماکن مذهبی و اجرای ارزش های مذهبی مدنظر بودند که بررسی «اجرای ارزش های مذهبی» در قوانین برنامه های توسعه نشان می دهد برنامه اول به دلایل نامشخصی، قانونی را به این موضوع اختصاص نداده اما برنامه دوم به موضوع سیاستگذاری در فعالیت های فرهنگی و زمینه های اخلاقی جامعه، تقدم پرورش بر آموزش، ارتقاء بینش اعتقادی و گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر و برنامه سوم در رویکردی عمل گرایانه تر به گسترش آموزش همگانی قرآن کریم، اعزام مبلغ روحانی، تهیه برنامه های عملی فرهنگ دینی توجه دارد. برنامه چهارم در رویکردی نرم افزاری، بسط فضائل اخلاقی، احیای امر به معروف و نهی از منکر، پژوهش دینی و قرآنی، ترویج نماز، مشارکت مردمی را مدنظر قرار داده است. برنامه های پنجم و ششم به گسترش گردشگری مذهبی و برنامه های راهیان نور پیاده روی اربعین توجه کرده اند. در زیرمولفه «ایجاد اماکن مذهبی» نیز قانونی در برنامه اول به تصویب نرسیده است و برنامه دوم نیز تنها تجهیز کانون های مساجد را مدنظر قرار داده است. از برنامه سوم به بعد شاهد توجه به گسترش اماکن مذهبی هستیم به گونه ای که برنامه سوم گسترش فضاهای مذهبی، مساجد و پایگاه های مقاومت بسیج، برنامه چهارم گسترش فضاهای مذهبی و مساجد، قرآن آموزی و کتابخوانی دینی، ارتقاء جایگاه مسجد، کمک به حوزه های علمیه، برنامه پنجم علاوه بر مسجد، گسترش بقاع متبرکه، گلزار شهدا و سایر اماکن مذهبی را مدنظر قرار دادند و برنامه ششم به شیوه ای متفاوت تبدیل بقاع متبرکه به قطب های فرهنگی را در کنار گسترش فضاهای مذهبی فرهنگی و تثبیت جایگاه مسجد مورد توجه قرار داده است.

نتیجه گیری

زندگی اجتماعی بدون هویت، غیرممکن و بی معنی است. چرا که در صورت عدم وجود هویت، فرد نمی تواند ارتباط و تعامل صحیحی با محیط پیرامون خود برقرار کند. امنیت امروزه به عنوان اصلی ترین شاخص و عنصر رشد و تعالی یک جامعه تلقی می شود و بدون آن وحدت و انسجام درون کشورها تأمین نمی شود. کشورهایی که فاقد توانایی تولید نمادهای ملی و هویتی فراگیر در سطح ملی و منطقه ای هستند، همواره در دفاع از امنیت خود دچار مشکل می شوند (داوودی و ملکی، ۱۳۹۳، ۳۷). همانطور که باری بوزان و همکاران وی بیان

می‌کنند چالش‌های نوین امنیتی در پنج حوزه اقتصادی، سیاسی، زیست محیطی، اجتماعی و فرهنگی و نظامی، قابل بررسی اند (بوزان و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۴) و کشورها در این حیطه‌ها با چالش‌هایی مواجه می‌شوند که در زمینه امنیت اجتماعی به مواردی همچون قابلیت حفظ الگوهای زبانی، فرهنگ، مذهب، هویت و عرف ملی مربوط است. مفهوم هویت نقطه عزیمت، پایگاه و منشأ انسجام اجتماعی و حفظ نظم در سطح کلان و لنگرگاه ثبات اجتماعی تلقی می‌شود، بنابراین بحران هویت، انسجام گروه‌های اجتماعی را در جامعه از بین می‌برد و بعد داخلی امنیت را با مشکل مواجه می‌سازد. ریچارد کوپر می‌گوید: «امنیت ملی به معنای توان یک جامعه در حفظ و بهره‌گیری از فرهنگ و ارزش‌های خودی است». در بحران هویت، فرهنگ و ارزش‌های بومی جامعه تخریب شده و نوعی از خود بیگانگی فرهنگی ایجاد می‌شود و کشوری که دچار بحران هویت باشد، دائماً درگیر مسائل داخلی خود بوده و انرژی و سرمایه‌های مادی و معنوی آن در مسیر رشد هزینه نخواهد شد.

الگوی توسعه هماهنگ با شرایط و مقتضیات هر کشور مختص به همان کشور است و اگر ارزش‌هایی که الگوی توسعه مد نظر دارد، با ارزش‌های متعالی حاکم بر جامعه همسو نباشند، جامعه با تنش و بحران مواجه می‌شود. هویت ملی با بهره‌گیری از توانایی‌های نمادین زبان، دین، گذشته تاریخی و منافع مشترک، می‌تواند به وفاق اجتماعی و همبستگی ملی یاری برساند؛ نقش تعیین‌کننده‌ای در مشروعیت دهی به نظم سیاسی-اجتماعی دارد. برای حفظ پیوستگی یک ملت باید علاوه بر اینکه به بازتولید نمادهای قدیمی پرداخت باید نمادهای جدید نیز پدید آورده تا این پیوستگی، حفظ شود. در جامعه‌ای مانند ایران هویت به عنوان پدیده‌ای تاریخی در طول قرن‌ها شکل و تکامل پیدا کرده است و سیر برنامه‌ریزی‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی نشان می‌دهد که تغییرات ارزشی و فرهنگی در تغییر نگاه سیاستگذار به برنامه‌ریزی حوزه هویتی نقش موثری داشته و همانطور که تقویت هویت در ایران به تقویت امنیت اجتماعی می‌انجامد برنامه‌ریزی در این حوزه نشان می‌دهد که برنامه‌های توسعه نیز سعی داشته‌اند این تغییر نگاه را به طور موثری انجام دهند اما در مواردی با موفقیت و در مواردی نیز بدون موفقیت بوده است. بر اساس تعریفی که از امنیت اجتماعی وجود دارد و به توانایی یک جامعه برای حفظ ماهیت اصلی خود در شرایط متغیر و در مواجهه با تهدیدات احتمالی یا واقعی مربوط می‌شود به طور اخص، امنیت اجتماعی توانسته است به تداوم الگوهای سنتی زبان، فرهنگ، مذهب و هویت ملی منجر شود.

منابع و مآخذ:

- ابوالحسنی، سیدرحیم (۱۳۸۷)، «مؤلفه های هویت ملی با رویکردی پژوهشی»، **فصلنامه سیاست**، شماره ۴، زمستان ۱۳۸۷
- احمدی، حمید (۱۳۸۴)، **هویت ملی ایرانی در گستره تاریخ، مجموعه مقالات درآمدی بر فرهنگ و هویت ایرانی**، تهران: انتشارات تمدن ایرانی
- احمدی، حمید (۱۳۸۸)، **بنیاد های هویت ملی ایرانی**، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی
- اشتراوس، لئو (۱۳۷۳)، **فلسفه سیاسی چیست؟**، ترجمه فرهنگ رجایی، تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی
- افشاری، اصغر (۱۳۸۴)، **معمای امنیت عمومی در کنکاشی بر جنبه های مختلف امنیت عمومی و پلیس**، تهران: دانشگاه علوم انتظامی
- امانت، حمیدرضا (۱۳۸۶)، «مبانی: امنیت اجتماعی»، **مجله راهبرد**، شماره ۴۵
- آشنا، حسام الدین؛ روحانی، محمدرضا (۱۳۸۹)، «هویت فرهنگی ایرانیان از رویکردهای نظری تا مؤلفه های بنیادی»، **تحقیقات فرهنگی ایران**، شماره ۴، زمستان ۱۳۸۹
- باوند داوود (۱۳۷۷)، «چالش های برون مرزی و هویت ایرانی در طول تاریخ»، **اطلاعات سیاسی - اقتصادی**، شماره ۱۳۱
- برتون، رولان (۱۳۸۴)، **قوم شناسی**، ترجمه ناصر فکوهی، تهران: نشر نی
- بوزان، باری (۱۳۷۸)، **مردم، دولت ها و هراس**، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی
- بوزان، باری؛ الی یور، یاپدو ویلد (۱۳۹۲)، **چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت**، مترجم علیرضا طیب، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی
- بیانگر، اسماعیل (۱۳۷۸)، **روانشناسی نوجوانان**، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی
- ترابی، یوسف و آیت گودرزی (۱۳۸۳)، «ارزش ها و امنیت اجتماعی»، **فصلنامه دانش انتظامی**، شماره ۲، تابستان ۱۳۸۳
- جغتایی، فائزه و میرطاهر، موسوی و محمد جواد، زاهدی مازندرانی (۱۳۹۵)، «ابعاد و مؤلفه های توسعه اجتماعی در برنامه های پنجگانه توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، **رفاه اجتماعی**، شماره ۶۳، زمستان ۱۳۹۵
- حاجبانی، ابراهیم (۱۳۸۸)، **جامعه شناسی هویت ایرانی**، تهران: انتشارات مرکز تحقیقات استراتژیک
- حاجبانی، ابراهیم (۱۳۹۱)، «هویت ایرانی - اسلامی و امنیت پایدار جمهوری اسلامی»، **آفاق امنیت**، شماره ۱۴، بهار ۱۳۹۱
- داوودی، ابراهیم؛ ملکی، عباس (۱۳۹۲)، «بحران هویت و تأثیر آن بر امنیت فرهنگی و اجتماعی در ایران»، **فصلنامه مطالعات حفاظت و امنیت انتظامی**، سال نهم، شماره ۳۰، بهار ۱۳۹۲
- ریبی، علی (۱۳۸۴)، **مطالعات امنیت ملی؛ مقدمه ای بر نظریه های ملی در جهان سوم**، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی
- رجایی، فرهنگ (۱۳۸۲)، **مشکله هویت ایرانیان امروز**، تهران: نشر نی
- رفت جاه، مریم؛ و علی شکوری (۱۳۷۸)، «اینترنت و هویت اجتماعی»، **مجله جهانی رسانه**، شماره ۵، بهار ۱۳۷۸
- ریتزر، جورج (۱۳۹۰)، **نظریه جامعه شناسی در دوران معاصر**، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی
- زاهد، سعید (۱۳۸۴)، «هویت ملی ایرانیان»، **راهبرد یاس**، شماره ۴
- سینایی، وحید (۱۳۸۰)، **دولت مطلقه و سیاست در ایران**، تهران: شرکت سهامی انتشارات
- شریفی، محمد (۱۳۹۵)، «تبیین نقش آموزه های دینی در امنیت اجتماعی»، **پژوهشنامه نظم و امنیت انتظامی**، سال نهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۵
- شمشیری، بابک (۱۳۸۷)، **درآمدی بر هویت ملی**، شیراز: انتشارات نوید
- شیخاوندی، داور (۱۳۷۸)، «نوروز، نماد همبستگی ملی اقوام ایران»، **مطالعات ملی**، شماره ۲ و ۳، زمستان ۱۳۷۸ و بهار ۱۳۷۹
- الطائی، علی (۱۳۷۸)، **بحران هویت قومی در ایران**، اهواز: نشر شادگان
- عبدالله خانی، علی (۱۳۹۲)، **نظریه های امنیت**، تهران: انتشارات ابرار معاصر
- عبداللهی، زهرا؛ کمربگی، خلیل؛ سید میرزایی، محمد (۱۳۹۰)، «بررسی رابطه میان عوامل اجتماعی و امنیت اجتماعی زنان سرپرست خانوار - مورد مطالعه: زنان شهر ایلام»، **مطالعات امنیت اجتماعی**، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۹۰
- قانون برنامه پنجساله اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸). مرکز پژوهش های مجلس <http://rc.majlis.ir>
- قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۹). مرکز پژوهش های مجلس <http://rc.majlis.ir>
- قانون برنامه پنجساله چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳). مرکز پژوهش های مجلس <http://rc.majlis.ir>
- قانون برنامه پنجساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۳). مرکز پژوهش های مجلس <http://rc.majlis.ir>
- قانون برنامه پنجساله سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۹). مرکز پژوهش های مجلس <http://rc.majlis.ir>
- قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۵). مرکز پژوهش های مجلس <http://rc.majlis.ir>
- فانیدی، محمدرضا و گلشنی، علیرضا (۱۳۹۵)، «روش تحلیل محتوا از کمی گزایی تا کیفی گزایی»، **روشها و مدل های روانشناختی**، شماره ۲۳
- قدرتی، حسین؛ سردارنیا، خلیل اله؛ ملنفت، حسین و عبدالمهدی، برشد، (۱۳۸۸)، «احساس امنیت اجتماعی، شبکه های اجتماعی و نهادهای نظم و قانون»، **انتظام اجتماعی**، سال اول، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۸
- قهرمانپور، رحمان (۱۳۸۵)، **نقش نهادهای مدنی در فرایند تکوین هویت ملی در ایران**، در **نهادهای مدنی و هویت در ایران**، به کوشش داوود غرایاق زندی، تهران: تمدن ایرانی

- قیصری، نورالله و حسینی، سید مهدی (۱۳۹۲)، «ابعاد و شاخص‌های امنیت پایدار؛ مبتنی بر مدل مهندسی همگرایی ملی»، **آفاق امنیت**، شماره ۲۰، پاییز ۱۳۹۲
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۹)، **عصر اطلاعات**. ترجمه حسن چاوشیان، تهران: طرح نو
- کافی، مهدی امیر؛ حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۲)، «نسبیت هویت قومی و ملی در جامعه چند قومیتی ایران: بررسی و مقایسه سه رهیافت نظری»، فصلنامه **راهبرد**، سال بیست و دوم، شماره ۶۶، بهار ۱۳۹۲
- کرمی قهی، محمدتقی (۱۳۹۱)، «تحلیل گفتمان سه برنامه توسعه با رویکردی به مسائل زنان و خانواده»، فصلنامه **برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی**، شماره ۱۳، زمستان ۱۳۹۱
- کلاهیچیان، محمود (۱۳۸۸)، «راهکارهای تحقق امنیت اجتماعی»، **مطالعات امنیت اجتماعی**، شماره ۱۸، تابستان ۱۳۸۸
- گروه مطالعاتی دانشکده امنیت ملی (۱۳۸۸)، **تهدید نرم و راهبردهای مقابله**، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی
- گل محمدی، احمد (۱۳۸۱)، **جهانی شدن، فرهنگ، هویت**، تهران: نشر نی
- محمد منصورنژاد (۱۳۹۳)، **راه حل بحران هویت دختران: تاکتیک‌های قرآنی و روایی**، تهران: انتشارات جوان پویا
- معین، محمد (۱۳۶۳)، **فرهنگ معین**، تهران: انتشارات امیر کبیر
- مک سوئینی، بیل، (۱۳۹۰)، **مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی امنیت**، ترجمه محمدعلی قاسمی و محمدرضا آهنی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- مومنی راد، اکبر؛ علی آبادی، خدیجه؛ فردانتش، هاشم؛ مزینی، ناصر (۱۳۹۲)، «تحلیل محتوای کیفی در آیین پژوهش: ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج»، فصلنامه **اندازه گیری تربیتی**، شماره ۱۴، سال چهارم، زمستان ۱۳۹۲
- میر سندسی، محمد؛ نصری، قدیر؛ افتخاری، اصغر (۱۳۹۱)، **پژوهشنامه امنیت اجتماعی (مبانی و مسائل امنیت اجتماعی، رویکردی ایرانی)**، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- نصرالله زاده، محمدجواد؛ صائی، حسن (۱۳۹۷)، «ارائه الگوی راهبردی در حوزه امنیت اجتماعی بر اساس گفتمان امام(ره) و رهبری، قانون اساسی، تجارب جمهوری اسلامی ایران و بهره‌گیری از تجارب بشری»، **امنیت ملی**، شماره ۲۷، بهار ۱۳۹۷
- نصری، قدیر (۱۳۸۸)، «مؤلفه‌های تهدید نرم؛ مرور چند تجربه، **مطالعات راهبردی**، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۸
- نصری، قدیر (۱۳۹۰)، **درآمدی نظری بر امنیت جامعه‌ای (مفاهیم، مؤلفه‌ها و نظریه‌ها)**، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- نوروزی، فیض‌اله و فولادی سپهر، سارا (۱۳۸۸)، «بررسی احساس امنیت اجتماعی زنان ۱۵-۲۹ ساله شهر تهران و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن»، **راهبرد**، شماره ۵۳، زمستان ۱۳۸۸
- نوبدینیا، منیژه (۱۳۸۲)، «درآمدی بر امنیت اجتماعی»، **مطالعات راهبردی**، شماره ۱۹، بهار ۱۳۸۲
- یوسفی، علی (۱۳۸۰)، «روابط بین قومی و تأثیر آن بر هویت اقوام در ایران»، **مطالعات ملی**، سال دوم، شماره ۸، تابستان ۱۳۸۰
- Zullig K.J., Ward, R. M., & Horn, T. (2006). The Association Between Perceived Spirituality, Religiosity, and Life Satisfaction: **The Mediating Role of Self-Rated Health. Social Indicators Research**, 79, November 2006